

INSONLAR NUTQIDA GENDERGA XOS XUSUSIYATLARNING AKS ETISHI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13356423>

I.A.Egamberdiyeva

*Andijon davlat chet tillari instituti
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqola nutqda genderga xos xususiyatlarning qanday aks etishini tahlil qiladi. Avvalo, turli genderlar o'rtasidagi nutqiy farqlar va uslublarni o'rganishga e'tibor qaratiladi. Maqolada erkaklar va ayollar nutqi orasidagi farqlar, nutqiy uslubdagi o'zgarishlar, va ijtimoiy stereotiplarning nutqdagi aks-sadolari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, genderga xos til vositalari, leksik va grammatik xususiyatlar, va nutqiy strategiyalar orqali gender rolining qanday aks etishi muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari, nutq va gender o'rtasidagi bog'liqlikni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit sozlar

Gender xususiyatlari, nutqiy farqlar, til va gender, nutq uslubi, gender stereotiplari, erkaklar nutqi, ayollar nutqi, leksik xususiyatlar, grammatik xususiyatlar, ijtimoiy rol, nutqiy strategiyalar.

Ma'lumki, ayollarning o'zaro gaplashadigan "mahram gaplari" (Cho'lpon), asosan, ular nutqida qo'llanadigan leksik va frazeologik birliklar bilan alohida ajralib turadi. Chunki tilimizda shunday so'z va iboralar borki, ular faqat erkaklar yoki ayollar tomonidagina qo'llanilishi mumkin. Garchi o'zbek erkaklari va ayollari nutqida qo'llanadigan til birliklari yapon erkaklari va ayollari nutqida ishlatiladigan til birliklari kabi keskin farqlanib turmasa ham, bu haqda fikr yuritishga arzigulik farqlar topiladi. Ayollar nutqi erkaklar nutqidan fonetik, leksik va grammatik jihatdan ancha farq qiladi. Ammo bundan maxsus ayollar tili yoki erkaklar tili mavjud degan xulosa chiqarib bo'lmaydi. Kuzatishlardan aniqlanishicha, erkaklar va ayollar nutqida biologik va psixologik jihatdan qarama-qarshilik yaqqol ko'zga tashlanadi. Biolog olimlarning ta'kidlashicha qizlarning tili o'g'il bolalarga nisbatan ancha tez chiqar ekan. Ular dastlab turli tovushlarni talaffuz etib, shu asosda so'zlarni, jummalarni talaffuz qila boshlar, o'g'il bolalar esa butun-butun tayyor jumlar talaffuz qilar ekanlar. Sakkiz yoshga qadar qizlar o'g'il bolalarga qaraganda sezilarli darajada me'yordagi nutqqa ega bo'ladilar.

Xotin-qizlar nutqidagi fonetik o'ziga xoslik nutqiy odatning turli vaziyatlarida aniq yuzaga chiqadi. Erkak kishining ovozi yo'g'on, kuchli, bir oz dag'allik aralashgan bo'ladi: "- Ho'...xola, turing, kelib qoldik!". (Cho'lpon) "Tolib o'tirgan yerida do'ng'illadi: - Yurgandir, daydib. Keladi. Och qolib, sillasi qurib qaytib keladi". (Said Ahmad)

Talaffuzda ayollar erkaklardan ovoz tembri, pauzalarning harakteri, nutq tempi bilan farqlanadi. Ayollar ancha mayin, ingichka ovozda, urg'uni yanada cho'zib so'zlaydilar. "- Shunaqa ekanmi? Voy, tovvo-ey! Xalfa eshonning qizi chaqirtirgan ekanmi? Voy, tovvo-oy... - deb uning eng qitig'i keladigan joylariga chang solishardi". (Cho'lpon) "Hoy kim bilan gaplashyapsan, bolam?". (Said Ahmad) Xotin-qizlar xarakteri uchun xos bo'lgan xususiyatlardan biri xishayajonlarining, holatlarining tez yuzaga chiqishida ko'rinadi. Bu xususiyat ko'proq nutqiy vositalar bilan ifodalanadi. "- Voy, o'la qolay! ... Jinni bo'libman men! - deb (Sultonxon) qichqirdi va yuzini yostiqa qo'yib, chap qo'li bilan boshiga mushtladi... - Yoshlik qilibmiz, aylanay. Bilmabmiz. U ashulachi qizning dovrug'i dunyoni bosdi... Hammaning og'zida o'sha. Eringizday uchiga chiqqan xotinboz u bulbulnikiday ovozni o'z qulog'i bilan eshitsin-u darrov sovchi qo'ymasini - bo'ladimi, qalay? Kelinchak birdaniga yotgan yeridan turib, Umrinisabibining yelkasiga osildi." (Cho'lpon)

"Voy, nega ertaga kelarkan, bugun kelsin". (Said Ahmad)

O'zbek xotin-qizlari nutqiga xos "aylanay", "girgitton", "o'rgulay", "qoqindi" kabi so'zlar ijobiy ma'no nozikligini ifodalovchi leksik vositalar sanaladi. Ular ko'proq keksa ayollar tomonidan nutqiy odatning turli vaziyatlarida qo'llanadi: "Kechqurun ko'cha eshigi taqilladi-yu, kampirning "Voy, o'rgilay", "Voy, girgitton" degan tovushi eshitildi" (A.Qahhor).

Xotin-qizlar nutqining individual xususiyatlarini "voy" undovining qo'llanilishi asosida ham oydinlashtirish mumkin: "ma'lum bo'lishicha, "voy" undovi o'ndan ortiq ma'no nozikliklarini ifodalaydi. Sevinish, erkalash, achinish, qo'rqish, havas, sarosimalanish, koyish, alam kabi qator ichki holatlarning yuzaga chiqishida, bu so'z ma'lum darajada ahamiyatga ega..." "- Voy, aylanay! Enaxon! Jonim o'rtog'im! Bormisiz? - deb paranjisini qo'lga olib Salti yugurdi". (Cho'lpon) Erkaklar nutqida "oshna", "boja", "jo'ra", "onasi" kabi undalmalar uchrasa, ayollar nutqida "ovsin", "dugonajon", "egachi", shuningdek turmush o'rtog'iga qarata "dadasi" murojaat shakllari mavjud. "- Oyi, o'zim? - so'radi bir narsa deyish uchun. -O'choqqa o't qala. Dadang tushmagur-a, dadang tushmagur!" (O'lmas Umarbekov)

Ayollar nutqi hudud jihatdan ham o'ziga xoslikka ega bo'lib, qishloqlarda yashovchi

ayollar nutqida "o'lsin", "men o'lay", "voy o'lay", "jonini olsin" kabi so'zlar ancha faol qo'llanadi 2 : "Voy o'lay, qanaqa dadangiz?", "...o'lsin, tush ham yomon narsa ekan..." (T.Jo'raev).

O'zbek tilida shunday iboralar borki, ular faqat erkaklar nutqidagina qo'llanadi. Jumladan, "Burnini yerga ishqamoq", "Baqbaqangdan akang", "Dabdalasini chiqarmoq", "Jig'ini ezib qo'ymoq", "Otimni (nomimni) boshqa qo'yaman", "Quling o'rgilsin" (yigit-yalang nutqida ishlatiladi), shu kabi iboralar asosan erkaklar nutqida qo'llanishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi: "Burnini yerga ishqayman uning. Meni haqorat qilishi yetmay, yana ustimdan arz qilishi ham bormi?" (I.Rahim). "Boshida danak chaqmoq" (varianti: "Boshida yong'oq chaqmoq"). "Jonini olsin", "Sovuniga kir yuvmoq", "Esim qursin" kabi iboralar esa, asosan, ayollar nutqida uchraydi: "Esim qursin, esimdan chiqibdi, kechiring, Vera Pavlovna (S.Nazar). Bunday me'yor buzilgan hollarda esa adresant o'z nutqida jinsiga nomunosib til birligini qo'llagan bo'ladi. Shuning uchun ham yozuvchilar badiiy asarlarda personajlar nutqini individuallashtirish, uning o'ziga xos qiyofasini ochish maqsadida erkaklar nutqi uchun xos bo'lgan iboralarni ataylab ayollar nutqida keltiradi: "Asrora jindek kayf qilib qolgan ekan, o'ynab kelib, Xolmatjonning to'g'risida turib qoldi:

- O'rtog'imni hafa qilsang, bilasanmi, nima qilaman, geroyligingga qaramay, jig'ingni ezib qo'yaman!" (S.Ahmad).

Insonning ish joyi, yoshi va ijtimoiy kelib chiqishi uning nutqida o'z aksini topadi. Masalan: Miryoqub boshining qattiq og'riyotganligini: "Boshim siqilgan toy paxtadek og'riyapti" (Cho'lpon) jumlasini orqali ifodalaydi. Bunday o'xshatishni faqat paxta qayta ishlash korxonasida ishlovchi kishigina qo'llashi mumkin. Yuqoridagi jumlaning yuzaga kelishida Miryoqubning ish joyi yoki kasbi ta'sir etgan. Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, erkak va ayol o'rtasidagi genderologik farqlarni badiiy asarlarda, personajlar nutqida ham kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2020.

3. Қурбонова М.М. Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. – Тошкент, 2011.

4. Ҳошимов Ў. Дунёнинг ишлари. – Тошкент: Илм-зиё-заковат, 2019.

5. Чўлпон А.С. Кеча ва кундуз. – Тошкент: Илм-зиё-заковат, 2019.